

УДК 321.001.7

Коч С. В.

д-р політ. н., доцент,

кафедра політології

ОНУ імені І. І. Мечникова,

к. 37, Французький бульвар, 24/26,

м. Одеса, 65058, Україна

Тел.: (380482)685160

E-mail: svetlana.v.koch@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2825-3563>

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.263538>

ВІД ПЕРИФЕРІЇ ДО ЦЕНТРУ: АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ

Стаття присвячена розгляду концептуальних підходів до аналізу внутрішніх політичних просторів Європи, які отримали характерні особливості прикордонних та периферійних систем. Простежено причини та умови концептуального переосмислення понять «периферії» та «центру» за умов варіативності прикордонних систем на прикладі західноєвропейського та східноєвропейського прикордоння. Пропонується аналіз найбільш прагматичних теорій прикордонного розвитку, застосованих до європейських прикордонних ландшафтів. Основна увага приділяється трьом моделям: 1) західноєвропейського прикордонного ландшафту, який сформувався поміж імперських центрів за рахунок створення мережевої соціально-економічної торговельної системи, забезпечуючи буферними політичними організаціями просторовий кордон, в межах якого функціонують малі, економічно і політично ефективні держави офшорного типу; 2) східноєвропейського прикордонного ландшафту, що сформувався в межах тримор'я, поміж центрів континентальних імперій, які маргіналізували прикордонний простір, перетворивши його на конкурентну буферну зону мультикультурного типу; 3) моделі простору Європи в межах Європейського Союзу, який формується як мережева інституційована соціально-культурна система, де поетапно відбувається процес відмови від універсальних територіально-політичних систем на користь пост-національних, здатних враховувати множинність індивідуальних та колективних ідентичностей. В центрі уваги знаходиться проблема трансформації периферійних просторів ЄС, які осмислюються в межах двох підходів: 1) як експансіоністська політична стратегія «розширення» Союзу, яка реалізується за рахунок стандартизації інститутів та норм, а інтеграція периферійних територіально-політичних та локальних акторів відбувається в межах «політики сусідства»; 2) як широке використання фронтирного дискурсу по відношенню до проекту розростання політичного та географічного простору Європи. Проміжні прикордонні простори трансформуються в систему транскордонної взаємодії, що обумовлює рух кордонів макрорегіонів.

Ключові слова: прикордоння, регіон, центр, периферія, фронтір.

Постановка проблеми

Представлена стаття присвячена розгляду особливостей виокремлення та розвитку внутрішніх політичних просторів Європи, які з багатьох причин знаходяться в постійному русі.

Виходячи з багатозначності понять «периферія», «прикордоння», «центр», «територіальна система» та інших, зроблено припущення, що інтерпретація їх значення може варіюватися залежно від діяхронного та синхронного аналізу, враховуючи системні характеристики регіональних та макрорегіональних структур та умов їх функціонування.

У центрі уваги знаходяться три моделі розвитку прикордонних систем, які простежуються в межах територіально-політичних систем Європи.

Предметом аналізу стали концептуальні підходи до аналізу формування західноєвропейського та східноєвропейської периферійного (міжімперського) простору як синхронних нетотожних систем, що набули протилежних характеристик: економічного центру та буферного прикордоння.

В межах діяхронного аналізу представлені концептуальні підходи до сучасних периферій в межах ЄС як політичної системи, що екстраполює стандарти політичного та економічного розвитку, поетапно розширюючи кордони макрорегіону.

Метою аналізу є визначення «прикордоння» амбівалентною категорією територіально-політичного аналізу, яка приймає характеристики «центру», «периферії», «мережі» залежно від системних характеристик політичних акторів.

Для аналізу соціально-політичних процесів у просторі Європи прийнято застосовувати різні методологічні схеми, які пов'язують ретроспективний аналіз із перспективним моделюванням нових політико-територіальних систем.

Методологічні підходи до аналізу прикордоння

Аналіз ієрархій центр-периферійних відносин у модерний період передбачав використання *еволюційного та структуралістського підходів*. Операційними категоріями такого аналізу передусім виступали бінарні пари, що стали засобом концептуалізації політичного простору, в якому «центр» — це ядро системи, а «периферія» — її окраїна. Параметри концептуалізації окреслені опозиціями: «внутрішнє — зовнішнє», «своє — чуже», «прогресивне — відстале», «культурне — дике». Бінарні пари демонструють організацію структурного стрижня семантичного простору соціально-політичної системи. Об'єктом аналізу виступають *центри сили та форми організації владних структур*, які контролюють розподіл ресурсної бази на користь певних груп. Класична схема «панування — підпорядкування» виходить з того, що сильні центри розвивають ринкові відносини, а слабкі — протекціоністські. Поділ території з метою управління визнають важливою ознакою модерної держави. У XIX столітті Георг Еллінгк протиставляв *провінційну та централізовану системи управління*, які забезпечували різний формат для розвитку прикордоння та засади для його суб'єктності (Jellinek, 1906, p. 38).

В умовах модерного аналізу периферія розглядається як об'єкт уніфікації та розширення державної влади. Національна держава, виходячи з принципу суверенітету, намагалась максимально підпорядкувати простір центральному осередку влади та гомогенізувати культурно-політичний ландшафт, що розумілося як раціоналізація управління. Соціально-політичні дослідження спрямовувалися на реалізацію ефективної натуралізації національних держав, що, за думкою Ентоні Сміта, визначалося «методологічним націоналізмом» (Smith, 1979). Позбавляючи периферійні регіони унікальності, модерна держава посилює контроль базових соціальних ресурсів регіонів, позбавляючи їх політичної суб'єктності. За словами Рендалла Коллінза, цивілізаційний центр вимагає лояльності всередині свого простору та визначає його соціальну ідентичність, намагаючись включити більш віддалений від нього простір у власну зону тяжіння (Collins, 2001, с. 421). Фактичні просторові ієрархії модерної доби (соціальні ліфти та статуси, регіональні піраміди влади) стали відлунням прихованих владних відносин у просторі.

Центр-периферійний підхід акцентує увагу на важливості владних відносин між суб'єктами, які взаємодіють. Тому в характеристиці відносин з регіонами прикордонного типу використовують поняття «периферія», «провінція», «окраїна». Класичні моделі центр-периферійної організації територіально-політичного простору розглядають його як силову арену, де ядро генерує та забезпечує дифузії інновацій, щільність та семіотичне навантаження комунікаційних зв'язків, контролює потоки робочої сили, товарів, грошей.

У середині XX століття набула популярності теорія «модернізації» як конкурентна до теорії «залежного розвитку». Вона абстрагувалася від просторових ієрархій, які обумовлені ресурсним статусом або культурно-політичними розломами, що на фоні ретроспективного аналізу демонструють регіональну унікальність. Зберігаючи акцент на еволюційному, стадіальному процесі розвитку, теорія «модернізації» намагалась уникнути неоколоніального наративу з центр-периферійним підходом, який застосовували послідовники Рауля Пребіша, Саміра Аміна, Андре Франка.

Нові ідеї 70-х років у межах теорій «третього світу», «економічного націоналізму», «периферійного простору» трансформувалися в концепції «транснаціональних систем» (забезпечення суб'єктності наднаціональним акторам та розвиток транснаціонального права як форми забезпечення національних інтересів за межами державних кордонів) та «політики сусідства» (забезпечення нового формату асиметричної моделі відносин у межах сучасних інтеграційних систем, що формують нові акценти у просторових політичних системах). Нові підходи розглядали периферію як окрему підсистему, що може мати різну природу та політичну перспективу. Концептуальне осмислення якісних характеристик територіальних просторів проявилось в оформленні таких теорій: «соціальної топології» та «соціального простору» П'єра Бурдьє (Bourdieu, 1993), «центральных місць» Вальтера Кристаллера (Christaller, 1967)), «територіальної дифузії інновацій» Торстена Гегерстранда (Hägerstrand, 1967), «полюсів рос-

ту» Франсуа Перру (Perroux, 2007), «опорних регіонів» Джона Фрідмана (Perkmann & Sum, 2002), «ізолюваної держави» Іоганна Тюнена (Tyunen, 1926), «локаційного трикутника» Вільгельма Лаунхарда (Limonov et al., 2014).

В межах дифузійонізму сформувалися два напрями досліджень відносин між центральними та периферійними структурами: *урбаністичний* (концепція полюсів росту) та *регіоналістський* (Keating, 2003). Обидва напрями розвивали дискусію щодо логіки інтеграції ЄС, яка розгорнулася між носіями федеративної концепції Європи — «Європи регіонів» (Ж. Монне) та носіями ідей конфедеративної єдності — «Європи націй» (Ш. Де Голля). Взагалі, нові реалії інтеграційного процесу в ЄС та послідовні хвилі інтеграції в різних наукових школах осмислювались як «стадії», «етапи» розвитку в межах еволюційного аналізу, або як «розширення», де центр-периферійна концепція сполучалась із теоріями критичної геополітики та дифузного розвитку.

Аналіз периферій різного таксономічного рівня з'являється в роботах Торстена Гегерстранда та Франсуа Перру, де поряд із периферіями систем країн та районів виокремлюються системи міст та агломерацій, як генератори прогресу, як центри прийняття рішень, що обумовлюють логіку та інтенсивність дифузії інновацій у просторі. Так звана «географія часу» Т. Гегерстранда зосереджувала увагу на механізмах та тривалості дифузії в межах сталих соціальних систем (Hägerstrand, 1985).

Варіативність периферій та буферних просторів, які організовані внаслідок історично обумовлених системних «розколів» соціально-політичних систем, представлена в роботах Стейна Роккана та Сеймура Ліпсета (Rokkan, 1970). Політологи, завдяки сполученню методів синхронного та діхронного (ретроспективного) аналізу, створили теорію макроісторичного розвитку політичних систем — «теорію Європи», яка охопила часовий період в декілька століть. Частиною проекту стала «теорія периферій». Об'єктами аналізу виступили процеси націобудівництва, форми державних структур, регіональні відмінності політичного життя, часові рамки формування політичних режимів, тривалість збереження розколів (кліважів) (Rokkan, 1975). Таким чином, аналіз якісних характеристик простору був доповнений діхронними характеристиками.

Новий погляд на категорії «кордон» та «простір» запропонували представники французької школи: Жак Ансель, Відель де ля Блаш, Жан Готтман, Ів Лакост і Мішель Фуше. Враховуючи процеси постколоніального розвитку, в науковий обіг були введені поняття «внутрішня геополітика», «іконографія», «циркуляція». Зазначаючи, що циркуляції інформації є унікальним чинником маніпуляції центр-периферійними статусами та внутрішнім станом держави, чинником творення міжнародного статусу політичного суб'єкта, автори розглядали територіальний простір як «потенційність», що може стати політичним фактором, а політичний простір як конструкт, що моделюється за рахунок культурно-символічного та соціального капіталу та набуває якостей фронтиру в процесі розширення.

Західноєвропейський прикордонний ландшафт: від «суміжних периферій» до «ліній сили європейського простору»

Досліджуючи процес кліважування територіально-політичних систем Західної Європи, ще Стейн Роккан виокремлював простори сталих периферій, визначав їх функції та природу. Фундаментальною новацією став широкий варіативний аналіз периферій, який передбачав поділ простору на «*підпорядковані периферії*» (подібні до Валлії (Уельсу) чи Шотландії), «*суміжні периферії*» (подібні до Ельзасу чи Люксембургу) (Rokkan, 1970). Підпорядковані периферії по суті, представляли прикордонні території певного центру, які С. Роккан розглядав як *внутрішні, зовнішні, анклавні периферії та периферії невіддалого центру*. Периферіями було не тільки важко керувати, але і завоювати їх. Функціонально виконуючи роль зовнішнього кордону, такі простори були осередком автономістських рухів, вони грали роль буферних просторів, ставали предметом торгу або політичного компромісу. Знаходячись між центрами вестфальських модерних держав, *буферні периферії* історично відчували вплив різних геополітичних суб'єктів. Основна частина буферних периферій в Європі — це зони контакту: Ельзас та Лотарингія, Валлія (Уельс), Валлонія, Юра, Савойя, Валле д'Аоста, Ніцца, Тіроль, Сілезія, Трансильванія, Банат, Марамуреш, Крісана, Добруджа, Бессарабія, Буковина, Полісся та інші (Levytsky, 2008 р. 484). *Зовнішні периферії* — це віддалені від центру, передусім приморські території (Ісландія, Фарерські острови), а *периферії невіддалого центру* — території, які намагалися стати центром національних держав (Шотландія, Каталонія, Аквітанія, Баварія). *Анклавні периферії* — оточені ареалом чужої культури (як ретороманські райони Граубюндена в Швейцарії). *Суміжні периферії* — це транскордонні системи, де перетинаються впливи та інтереси різних геополітичних гравців, реалізуються паралельні економічні, культурні, меморіальні проекти. Такі периферії він називає *привілейованим прикордонням*. Ці простори здатні отримувати вигоду, зумовлену конкуренцією центрів. Вони прагматичні, мають сильнішу економіку, аніж внутрішні периферії, ситуативно обирають способи взаємодії з альтернативними центрами, що дозволяє їм мати відносну автономію навіть за умов обмежених ресурсів. У Західній Європі до *привілейованого прикордоння* С. Роккан відніс країни, які виникли між протестантською Північною Європою та католицькою Південною Європою. Вони спиралися на Союзи міст та провінцій («пояс міст») і з часом на їх місці утворилися дрібні держави, які між тим здобули непропорційні економіко-політичні переваги. До них він відносив зокрема Швейцарію, Бельгію та Нідерланди.

Концепція «поясу міст» є актуальною для розуміння сучасного територіально-політичного розвитку Західної Європи. Так, вона дозволила представити цей простір двоюко: як *периферійний простір* між династичними центрами Європи та як *економічне ядро* Західної Європи, яке вплинуло на формування її територіальної структури. Отже, С. Роккан обґрунтував варіативність у розумінні категорії «центру», зазначивши, що міцні імперії склалися поза «поясом міст», який огородив себе від влади централізованих держав.

Організація усталеного в часовому вимірі простору проміж імперіями в вигляді розвинутої системи незалежних міст забезпечила «затвердіння» соціально-політичної структури. Пояс міст, за С. Рокканом, має дві буферні зони, які утворені культурно специфічними анклавом, що окреслювали межу династичних володінь, а буферні периферії забезпечували їх захист.

Сталість такої просторової моделі Європи підтверджена часом. Так, зона найвищого економічного розвитку Західної Європи після Другої світової війни відома як Європейський мегалополіс, Європейський економічний хребет, «голубий банан» (Роже Брюне (Brunet, 2002), Андерс Хінгель (Hingel, 1995), який практично повторює рокканівській «пояс міст»). Лінія «сили європейського простору» сформувалася в межах найкоротшого шляху від Середземного до Північно моря та Великої Британії. Цей трансконтинентальний мегалополіс — торговельний шлях — обминав імперські центри з їх вадами централізованих абсолютиських політичних систем, які були здатні обмежити вільну торгівлю. Отже Швейцарські Альпи виявилися більш сприятливими, ніж Рона-Сенський (французький) торговельний шлях. Важливо, що виокремлене С. Рокканом економічне «ядро Західної Європи» залишається зоною економічного благополуччя та джерелом інновацій для європейського розвитку (Rokkan, 1970).

Дистанціювання від імперських центрів, автономний розвиток в межах торгово-політичної, децентралізованої, поліфункціональної системи призвели до формування соціальних транзитивних структур, що стали моделлю для організації сучасних соціокультурних мереж.

Схожу схему кліважування простору пропонує Майкл Кіттінг, демонструючи карту «культурних націй Європи», незважаючи на діючі державні кордони. На авторській карті зображена проміжна зона, сформована малими культурними націями, які розрізають простір Великої Європи. М. Кіттінг визначає, що цей простір на периферії державних систем тягнеться від північної Італії через Рейнленд до Бенілюксу. Він був головним маршрутом торгівлі в Середні віки та Новий час, і зараз знову постав передовою економічною зоною (Keating, 2003, p. 77).

Поряд із аналізом просторових якостей ядра Європи у С. Роккана ми знаходимо чотири меридіональні смуги — атлантичну периферію, західні прибережні рівнини, центральні рівнини та Альпи, континентальну периферію. Такі осьові системи дозволили досліджувати соціально-політичні контрасти за критерієм зміни певного показника уздовж географічної осі. В Європі актуальними векторами аналізу залишаються: 1) *західно-східний* — він висвітлює відмінності в політичній культурі, режимах, економічному засвоєнні; 2) *північно-південний* — він висвітлює відмінності в економічній та соціальній організації.

За аналогією з «голубим бананом» в межах наукової дискусії з'явилися поняття «золотого банану» (простір вздовж берегової лінії Середземномор'я, який включає італійські, французькі та іспанські агломерації) та «зеленого банану» (міждержавний мегалополіс Польщі, Чехії, Австрії, Словенії, Хорватії) та інші. Ці спроби територіально-політичного аналізу демонструють зміну обсягу ключових понять в межах центр-периферійного підходу. Так,

центр може розумітися як *територіальне* або поставати як *(над)територіальне* утворення. Політичні центри імперського типу можуть виступати як економічна та інноваційна периферія. Окремі центри, які впливають на одні й ті ж самі периферії, можуть домінувати на їх теренах у різних вимірах, відтворюючи специфічні конфігурації впливу на соціально-політичний простір.

Оцінювання привілейованого статусу центру кардинально змінюється при застосуванні соціокультурного підходу. При такому підході прикордоння втрачає периферійні якості та набуває рис суб'єкта соціокультурного процесу, а центр може виступати в якості метрополії. Таке прикордоння є непомітним для центра модерного періоду та сприймається лише як з'єднання периферій, розділених кордоном.

У такому випадку відмова від модерного розрізнення центру та периферії є раціональним вибором. Прикордоння набуває суб'єктності внаслідок здатності актуалізувати імпульси різних центрів. Отже воно може розглядатися як інший тип модерності, який провокує процеси співставлення. Саме тому прикордонню притаманна «стратегія «невибору» між своїм та чужим, існування в просторі, де своє відчужене, а чуже вже стало своїм; існування між Вітчизною та Чужбиною, які виявляються двома сторонами одного цілого» (Bobkov, 2005, p. 129). Отже прикордоння народжує таку поведінкову стратегію та форму особистої ідентифікації у просторі, яка характеризується не здатністю асоціювати себе з чимось цілим, а можливістю знаходитись «завжди поміж» центрами, гравцями, ідентичностями, здатністю брати участь у процесі гри, а не у процесі завоювання, що є важливим для транзитних торговельних систем. Прикордонні простори, які отримують суб'єктні характеристики, орієнтовані на додання «прикордонності», яка унеможливорює поступовий, передбачуваний розвиток. Це завдання проявляється в намаганні змінити тип простору: трансформувати соціально-політичну структуру в формальну самостійну систему (автономію, державу) або інтегруватися в уже існуючу структуру.

Між «трьома кутами»: моделювання простору в межах Східної Європи

Особливості історичного розвитку східно-європейського простору демонструють іншу логіку розвитку периферійного простору. Аналіз у категоріях С. Роккана вказує на специфіку взаємодії між імперськими центрами, які конкурують за вплив на суміжні периферії в прикордонні, провокуючи розвиток поліморфних транскордонних систем.

Так, системне моделювання простору в межах регіону Східної Європи — від Балтики до Адріатичного та Чорного морів передбачає врахування низки чинників. По-перше, цей простір формувався поміж великими династичними імперськими центрами: Австро-Угорською, Германською, Османською та Російською імперіями. По-друге, збереження територіального паритету, стримування програми росту конкурентних імперських центрів призводило до затримки розвитку міст та політичних структур на периферійних, прикордонних територіях. Імперії спустошували проміжний простір, перетворюючи його в буферні, проміжні анклав, які від-

межували сфери політичного впливу та були об'єктом торгу та формою «жертви» під час конфліктів. В цьому регіоні проміжний простір депресивного типу перетворювався на ландшафт з «пульсуючими кордонами», що виконував роль амортизатора та дозволяв імперіям зберігати певну стабільність.

Парадигму «прикордоння як периферія» розвиває польський дослідник Томаш Зарицький. Його висновки щодо «спустошення прикордоння» у Східній та Центральній Європі обґрунтовувалися тим, що прикордоння мають тяжіння до центрів, які артикують різні цінності та інтереси (Zarycki, 2009, p. 112). Різні виміри домінування центрів над периферіями (політичне, правове, культурне та культурно-релігійне) накладалися і впливали на одні й ті ж самі простори, утворюючи специфічні конфігурації (Rokkan, 1975). Історія таких гібридних впливів проявилася в етногенезі та ідентифікаційних процесах окремих груп та регіонів: православні тюрки (гагаузи), ісламізовані слов'яни (боснійці), покаяні росіяни-старовіри (некрасівці), помічені поляки — шлензаци (сілезці).

У державах, побудованих за імперським принципом, завжди є *фронтири та прикордонні полоси*. Власна соціально-політична організація рубежу прикордонних полос, за думкою Карла Гаусхофера, дозволяє використовувати поняття «буфер», «зона гласису», яка не належить органічно до цілого і може бути відторгнута від нього ззовні без нанесення збитку централізованій системі. Феномен «прикордонних полос» був інструменталізований в епоху Римської імперії, коли сформувалася політична практика «покарання замкненим простором», а відтак, вони, будучи успадкованою політичною технологією, виступають формою ув'язнення, інтернування, вигнання, обмеження. Прикладом є «романські замкнені простори» в Південному Тиролі, військові кордони австрійських Габсбургів — «славонський», «банатський», «трансильванський». Так, «славонський рубіж» в Хорватії та Крайні створено в XVI столітті як полосу поселень селянської поліції, тобто жителів, які наділені землею, звільнені від податків та панщини та отримують заробітну платню.

Прикладом прикордонної полоси у К. Гаусхофера є «проміжна Європа», що «звернена обличчям до пан-Азії та спиною до Європи... зона сарматської закладки та європейської обробки...» (Haushofer, 2001a, p. 269). На пояснюючій карті у вченого позначений трикутний регіон Східної Європи від Балтики до Адріатичного та Чорного морів, а також регіон Бессарабії, який отримав долю класичного дворіччя між Прутом та Дністром з гетерогенним населенням — внаслідок природної неможливості провести кордон по великій річці та розділити життєві форми (Haushofer, 2001b, p. 160–161).

Множинність транскордонних меншин, гібридних етнічних, конфесійних та соціальних груп, «діаспор катаклізму», розділених номіналістськими кордонами модерних держав, зумовила стабільність антимодерної складової, що обмежує практики культурного націоналізму. Дисконтинуальність поясу прикордонної полоси Східної Європи закріплена в практиках етносоціального сегментування, подібних до політики культурної автономії. Мультисуб'єктність у цьому регіоні Європи визначила складність націо-

нально-державного розвитку та обумовила постімперські практики просто-ррової реструктуризації, визнані в роботах К. Гаусхофера, Р. Брубейкера, Г. Тернборна «бастіоном антимодерності». Більшість історико-культурних регіонів Східної Європи (Бессарабії, Буковини, Галичини, Добруджі, Марамурешу, Трансильванії) набули політичної суб'єктності ще до виникнення національних держав, яким вони сьогодні належать.

Динаміка політичних процесів у Східній Європі постійно підживлює регіональні, локальні структури та ідентичності. Відомо, що за останні двісті років більшість історико-культурних регіонів прикордонного типу до п'яти разів змінювали політичну належність. Локально-регіональні простори, навіть в соціально-політичному плані, виявлялися більш сталими утвореннями, ніж держави. Соціальними феноменами таких просторів є: 1) «діаспори катаклізмів», утворені рухом політичних кордонів, і тут мова йде про групи: угорців в Румунії, Україні, Сербії; судетських німців; румун і болгар в Україні та Молдові; поляків в Україні та українців у Польщі тощо; 2) невизнані державами меншини, які сприймаються як такі, що можуть загрожувати єдності титульної нації, і до таких етнічних груп відносяться: сілезці в Польщі — третя за розміром група; арумуни, мегленорумуни в Румунії; молдавани в Румунії, які визнаються територіальною спільнотою, але не мають статусу етнічної групи; гагаузи, які не визнаються в Болгарії, але мають такий статус в Україні та Молдові; буневці та шокці в Хорватії, але такий їх статус визнає Сербія; русини в Україні, але визнані такими в Польщі, Сербії, Словаччині, Угорщині, Чехії; латгали в Латвії; жемайти та мемельяри в Литві.

Виходячи з рокканівського бачення феномена культурних меншин та територіальних периферій, яке спрямоване на пояснення загальних контурів політичного розвитку Європи, можна констатувати, що території поміж імперіями виконували функції «оборонного рубежу». Про це свідчать численні фортеці та народи-«прикордонники», чия ідентичність та залишки соціальної структури зберігають риси давніх соціальних функцій: ходи (Чехія), козацтво (Україна), секеї (Румунія), добруджанські татари (Румунія).

Ще одним підходом до аналізу прикордоння є уявлення його як місця зустрічі різних соціокультурних змістів при порівняно низькій інтенсивності їх зіткнення, що дозволяє виробити компроміси та алгоритми управління. Двоїста периферія виступає як сфера комунікації та транзиту, як транскордоння. Концепція мережевої периферії підтверджує думку Р. Коллінза, про те, що ані центри, ані периферії не співпадають з кордонами держав (Collins, 2001, p. 421). Мультисуб'єктне прикордоння, використовуючи синтез конкуруючих цінностей різних центрів, здатне формувати унікальні соціальні практики, синтезувати ідеї та цінності, але в порівнянні з консервативним ієрархічним та статичним центром прикордонню не достатньо ресурсів для закріплення власного інноваційного досвіду, про що свідчать результати проекту, який присвячено дослідженню циркуляції знань та інновацій у межах програми ЄС «Horizon 2020» (Gutmeyr & Kaser, 2018).

Переважаання слабких зв'язків та мереж низької щільності обумовлює складність прийняття не тільки спільних цінностей, але й стратегій дії.

Тому питання вибору центру не отримує однозначних відповідей. Майбутній стан прикордоння залишається невизначеним, а еліти, які репрезентують стратегії тяжіння до різних центрів, перетворюються на опонентів. Такий амбівалентний стан прикордоння є варіантом політичної моделі розвитку країн прикордонного простору. Так, П. Тамаш, оцінюючи перспективи України, Білорусі, Литви та Молдови, вважає, що їх життєва стратегія має виходити з регіонального союзу, орієнтованого на підтримку якостей геополітичного посередника. Регіональне об'єднання країн прикордоння представлено в якості життєвої стратегії прикордоння, де країни існують між двома геополітичними центрами. П. Талмаш порівнює якості геополітичного прикордоння з *«двоїстою периферією»* (Tamas, 2011).

Важливо, що політичний суверенітет не позбавляє простір периферійного статусу, якщо не відбуваються зміни в економічній та технологічній сферах. Центр-периферійний підхід використовується Європейським Союзом у програмі Східного партнерства при розгляді простору на Сході як концептуального «креольства» або «тутейшії» — «місцерозвиток із двоїстою природою» (Bresky & Breskaya, 2008, p. 13).

Для Центральної та Східної Європи цей процес був пов'язаний з державотворенням всередині імперій, тому більшість просторів використовувалися не як буферні системи, а як прикордонні зони. Імперії прагнули легітимності та вибудовували прикордонну політику виходячи з жорстких практик інкорпорації та асиміляції завойованих земель, з метою запобігання регіональному редукціонізму. Про це свідчать асиміляційні соціально-культурні практики в прикордонних просторах з боку Османської і Російської імперій, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, а пізніше і Радянського Союзу, а також аналогічні практики національних держав щодо локальних культур і регіонів, які сприймаються як загроза національним проектам центральної влади. Модерні національні держави внутрішньо організовані за територіальним принципом, тому якщо держава запроваджує стандарти (освіти, мови, управління, торгівлі тощо), то в периферійних та прикордонних регіонах такі соціокультурні норми нав'язуються або адаптуються. Розширюючи вплив держав, вони проникають у територіальні громади, руйнують систему традиційних соціальних відносин, перерозподіляючи ресурси. Втручання держави в локальні публічні схеми викликає актуалізацію ідентифікаційних стратегій, спрямованих на підтримку соціально-культурної стабільності груп та їх позитивної ідентичності. Сучасні прикордонні групи вже не мають можливості ідентифікувати себе як «місцеві» «тутешні», як це було в переписах XVIII–XIX століть, хоча ідентифікація з «місцем» залишається актуальною технологією збереження умов для швидкої реідентифікації, що актуально для отримання подвійного громадянства, або за сучасною термінологічною варіацією — «ефективного громадянства» (Uzun, 2021), або з метою стати адресатом афірмативних дій з боку політичних центрів. Це пояснює феномен включення в самопрезентаційну формулу регіональних назв: закарпатські угорці, бессарабські болгари, судетські німці, банатські болгари, банатські шваби, чехи-морави, сербськи румуни, трансильванські сакси, волинські чехи.

Старі периферії та нові центри в перспективі просторової інтеграції ЄС

Ендогенний конфлікт, викликаний зіткненням транскордонних практик соціально-політичної організації з ідеологіями модерних націоналізмів держав Тримор'я, отримує перспективу вирішення шляхом інтеграції проміжного прикордонного простору Східної Європи в систему транскордонних взаємодій ЄС. Так, досліджуючи проблему кордонів в Європі, Мішель Фуше в інтерв'ю журналу «Гефтер» у 2013 році відзначає, що сучасні «простори стають більш відкритими, що сприяє збільшенню потоків образів і уявлень — потоків репрезентацій. Цими потоками дедалі важче керувати... це крос-національні феномени, що не підкоряються ані митним службам, ані паспортному контролю. Вплив, який чиниться ними, не піддається управлінню, і ця ситуація докорінно відрізняється від дипломатичних переговорів з їх обговореннями, компромісами і коаліціями» (Peretz, 2013). Мішель Фуше зазначає, що створення в Європі нової асиметричної моделі просторової організації має на меті переорієнтацію старої периферії на нові центри! В цьому сенсі приклад європейської «політики сусідства» — це один з інструментів формування нового світового порядку, який передбачає рух кордонів макрорегіонів.

З іншого боку, «політика сусідства», як стратегія «розширення» ЄС та НАТО на Схід в роботах М. Фуше представляється як варіація сучасного «фронтиру». Американська ідея фронтиру, як умови формування нації на теренах «зростаючого простору», трансформується в розуміння фронтиру як чогось необмеженого та різнопланового (Fouche, 1999). Цю концепцію застосовують більшість країн Європи, які модифікували свої стратегії національного розвитку за рахунок програм інкорпорації споріднених народів та просторів (Koch, 2019). Наприклад, Польща «використовує модель «фронтиру» у відносинах з Білоруссю, Україною та Литвою з тим, щоб інкорпорувати території, що знаходяться між Польщею і Західною Росією. Цей план поєднує в собі ідею просування фронтиру на Схід та ідею лінійного кордону на Заході між Польщею та Німеччиною (The borders of Europe, 1992). Схожі політичні проекти сьогодні розвивають Угорщина, Румунія, Болгарія, Чехія, Словаччина та інші.

Визнаючи геополітичну асиметричність прикордонної політики, сучасні автори зазначають, що населення прикордонних просторів може об'єктивно мати тяжіння до декількох політичних центрів. На думку М. Фуше, кордони в межах європейського простору не збігаються з визначеними геополітичними кордонами, оскільки Європа — це не статичне географічне поняття, а історичний процес, що пристосовується до мінливого географічного простору (Fouche, 1999, р.75). Вчений стверджує, що говорячи про Європу, слід говорити про особливий культурно-історичний процес — європеїзацію, яка охопила країни поза просторами географічної Європи. Сучасна Європа — це набір політичних та економічних інститутів, організації та культурне середовище, що постійно розширюється. Термін «розширення» по відношенню до процесу трансформації простору ЄС був запропонований президентом Франції Валері Жискар д'Естеном, і за допомогою цього терміна сучасна політична історія описує етапи реалізації «демократичних

та ринкових реформ» у країнах, що прагнуть доєднатися до ЄС та знаходяться в проміжних формах інтеграції як «сусіди», «асоційовані члени», «стратегічні партнери» та інше. Такий територіальний експансіонізм, за визначенням М. Фуше, може на певних етапах згладжувати геополітичні розколи, але ступіть «згладжування», напрями та межі «розширення» є дискусійними та вимагають визначення критерію «європейської ідентичності». Передусім питанням є визначення ідентифікаційних маркерів та значущість таких з них як *культура, релігія, гуманістичні традиції*.

Застосування широкого тлумачення фронтинного дискурсу по відношенню до проекту розростання політичного та географічного простору Європи М. Фуше зазначає, що функція зовнішніх кордонів ЄС звужується до визначення порушень геополітичних бар'єрів, при цьому реальний поділ простору визначається поняттям «фронт», а для символічного та уявного кордону підходить поняття «фронтір», яке означає наявність прикордонної зони, розсіяної прикордонної лінії (Foucher, 1988).

Ще одним важливим методологічним нововведенням стали відмова від універсальних територіально-політичних концепцій та перехід до аналізу глибинних просторових чинників, що впливають на політичні процеси. Запроваджується інтерпретативне розуміння світової політики та тлумачення явищ всередині обраних контекстів, що дозволяє формувати такі просторові феномени, де поняття «периферія» та «центр» втрачають територіальний зміст (O'Toal, 2009). Відмова від територіально-просторової системи центр-периферійного типу призводить до того, що суспільства відриваються від номінальних територіальних коренів, а зростає значення фантомних та уявних (суб'єктивних) кордонів проявляється в меморіальних конфліктах та комеморативних технологіях. Сучасна боротьба когнітивних карт різних геополітичних акторів стає результатом перерозподілу сил та впливів на міжнародній арені. В таких умовах поняття «простір», «кордон», «прикордоння» постають не тільки об'єктом аналізу, але і предметом конструювання, територіального планування.

Отже політика «розширення», за словами Джерарда О'Тоала, будується на ґрунті відмови від традиційних бінарних пар: внутрішній — зовнішній, схід — захід, та пропонує підхід, де простір інструменталізується та детериторіалізується.

Таку «пост-територіальну» парадигму, де сучасний світ нагадує мережу переходів від індивідів через соціальні організації до глобальних структур, представили в роботі «Перескладаючи карту глобальної політики» Іель Фергюсон та Річард Мансбах (Ferguson & Mansbach, 2004). У практиці ЄС цей процес проявляється: як наділення регіональних та трансрегіональних структур суб'єктними повноваженнями; як зростання владних та політичних мереж та формування автономних центрів влади; як роздрібнення існуючих політичних одиниць на локальні зони, що демонструють здатність нав'язувати тип управління, але одночасно фрагментують та дестабілізують системи.

Висновки

Аналіз внутрішніх політичних просторів Європи, які мають особливості прикордонних та периферійних систем, розвивається залежно від визначення ключових характеристик політичної системи. Визнання відносин між суверенними національними державами ключовою умовою організації політичного процесу призвело до формування модерного наукового дискурсу, де периферії розглядались як простори, що віддалені від політичного центру та сформувались або як буферні прикордонні ландшафти лімітрофного типу з маргінальною ідентичністю у локальних місцевих груп (модель східноєвропейського простору), або як простори, що сформували мережеві соціально-економічні автономні системи, що згодом реалізувалися в формуванні держав офшорного типу та нейтрального політичного статусу, що згладжували конкурентну поведінку імперських центрів.

Поняття «периферії» та «центру» за умов варіативності прикордонних систем навіть у контексті Вестфальської парадигми набувають різного тлумачення, де периферія може набувати рис залежного, маргіналізованого прикордоння, яке є об'єктом політичного інтересу з боку суб'єктів політичного процесу, або виступати як окремий суб'єкт, елемент антисистемної структури щодо державоцентричних, імперських центрів.

Розпад класичних територіальних імперій в результаті світових воєн та оформлення нових національних суверенних держав Вестфальського взірця в просторі Європи не сприяв збереженню концептуального наративу центр-периферійного підходу.

Тенденція до створення інтеграційного простору Європейського Союзу змінила концептуальні підходи до аналізу периферійних систем та просторів: 1) активізовано постмодерний, постсуверенний, постнаціональний дискурс внаслідок розвитку тенденції делегування національними державами значної частини політичних та економічних повноважень наднаціональним структурам (ЕС, НАТО та ін.); 2) розвивається фронтирний дискурс у контексті реалізації програм «східного партнерства», технології «розширення» Союзу, створення системи Європи регіонів, яка орієнтована на прискорення процесу надання недержавним акторам статусу повноцінних суб'єктів політичного діалогу; 3) зберігається тенденція відмови від універсальних територіально-політичних схем аналізу на користь полісемантичних, інструментальних, менеджеріальних підходів, що розвиваються в межах критичної геополітики і здатні враховувати множинність суб'єктивних чинників. Динаміка модифікації сучасних форматів політичного простору демонструє конкурентне зіткнення стратегій територіального та інституційного розвитку в форматах: *когнітивних карт*, як уявних просторових образів активної взаємодії взаємопов'язаних суб'єктів; *геокультурних репрезентацій* соціально-політичної організації політичних систем, де поняття «національний простір», «кордон», «прикордоння», «транскордоння» застосовуються в різних змістовних об'ємах та символічних наративах.

References [Список використаної літератури]

- Bobkov, I. (2005). Ethics of the Borderland: Transculturality as a Belarusian Experience. *Cross-roads*, 3–4, 127–137. [in Russian]. [Бобков И. М. Этика пограничья: транскультурность как белорусский опыт. *Перекрестки*. 2005. № 3–4. С. 127–137].
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology of Politics*: monograph / transl. from fr. and ed. N. Shmatko. M.: Socio-Logos [in Russian]. [Бурдьё П. Социология политики: монография / пер. с фр. и ред. Н. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.].
- Bresky, O., & Breskaya, O. (2008). *From transitology to the theory of the Borderlands. Essays on the deconstruction of the concept «Eastern Europe»*. V.: YSU [in Russian]. [Бреский О., Бреская О. От транзитологии к теории Пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа». Вильнюс: ЕГУ, 2008. 336 с.].
- Brunet, R. (2002). Lines of force in European space. *World map*, 66, 14–19. [in French]. [Brunet R. Lignes de force de l'espace Europeen. *Mappemonde*. 2002. Vol. 66. P. 14–19].
- Christaller, W. (1967). *Central Places in Southern Germany*. NY: Englewood Cliffs [in English]. [Christaller W. Central Places in Southern Germany / C. W. Baskin (Trans.). NY: Englewood Cliffs, 1967. 230 p.].
- Collins, R. (2001). Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact. *International Sociology*, 16 (3), 421–437. [in English]. [Collins, R. (2001) Civilizations as Zones of Prestige and Social Contact. *International Sociology*. 2001. Vol. 16, Is. 3. P. 421–437].
- Ferguson, Y., & Mansbach R. (2004). *Remapping global politics. History's revenge and future shock*. Cambridge: Cambridge univ. press [in English]. [Ferguson Y., Mansbach R. Remapping global politics. History's revenge and future shock. Cambridge: Cambridge univ. press, 2004. — XIV, 360 p.].
- Fouche, M. (1999). *European Republic. Historical and geographical contours. Essay: scientific publication*. Moscow: International relations [in Russian]. [Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры: эссе / пер. с фр. В. Серебренникова, Т. Серебренниковой. М.: Международные отношения, 1999. 168 с.].
- Foucher, M. (1988). *Fronts and borders. A geopolitical world tour*. Paris: Librairie Arthem Fayard [in French]. [Foucher M. Fronts et frontiures. Un tour du monde géopolitique. Paris: Librairie Arthem Fayard, 1988. 528 p.].
- Gutmeyr, D., Kaser, K., Wolf, M., Hasanov, Z., Golob, A., ... & Ayvazyan G. Europe and the Black Sea Region. (2018). *A History of Early Knowledge Exchange (1750–1850)*. Wien: Lit Verlag [in English]. [Europe and the Black Sea Region. A History of Early Knowledge Exchange (1750–1850) / Gutmeyr D. and etc.; Eds. by D. Gutmeyr, K. Kaser. Wien: Lit Verlag, 2018. 416 p.].
- Hägerstrand, T (1985). Time-geography: focus on the corporeality of man, society and environment. In *The Science and Praxis of Complexity*. Tokyo: United Nations University, 193–216. [in English]. [Hägerstrand T. Time-geography: focus on the corporeality of man, society and environment. In *The Science and Praxis of Complexity*. Tokyo: United Nations University. P. 193–216]
- Hägerstrand, T. (1967). *Innovation Diffusion as a Spatial Process*. Chicago: University of Chicago Press [in English]. [Hägerstrand T. Innovation Diffusion as a Spatial Process. Chicago: University of Chicago Press, 1967. 334 p.].
- Haushofer, K. (2001 a). Pan-Asia, Eurasia and Pan-Europe. About geopolitics. Works of different years. M.: Thought, 265–277. [in Russian]. [Хаусхофер К. Пан-Азия, Евразия и пан-Европа. О геополитике. Работы разных лет / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 265–277].
- Haushofer, K. (2001 б). *Boundary along the watercourse. Borders in their geographical and political significance. About geopolitics. Works of different years*. M.: Thought, 155–164. [in Russian]. [Хаусхофер К. Граница по водотоку. Границы в их географическом и политическом значении. О геополитике. Работы разных лет / пер. с нем. И. Усачева. М.: Мысль, 2001. С. 155–164].
- Hingel, A. J. (1995). Co-development across the EC's External Borders. In A. Kukliński (Ed.), *Baltic Europe in the Perspective of Global Change*, 21–33. Warszawa: Oficyna Naukowa Euroreg [in English]. [Hingel A. J. Co-development across the EC's External Borders. *Baltic Europe in the Perspective of Global Change* / Ed by A. Kuklinski. Warszawa: Oficyna Naukowa Euroreg, 1995. P. 21–33].
- Jellinek, G. (1906). *The meaning of the constitution in modern law*. St. Petersburg: Voice [in Russian]. [Еллинек Г. Значение конституции в современном праве. СПб: Голос, 1906. 48 с.].

- Keating, M. (2003). *New Regionalism in Western Europe*. Logos, 6, 67–116. [in Russian]. [Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / пер. с англ. А. Смирнова. Логос. 2003. № 6. С. 67–116].
- Koch, S. V. (2019). *Transborder: the space of social order and political action: a monograph*. Odesa: Phoenix. [in Ukrainian]. [Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с.].
- Levytsky, V. (2008) Basics of German studies: a study guide. Vinnytsia: New Book [in Ukrainian]. [Левицький В. Основи германістики: навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2008. 528 с.].
- O'Toal, J. (2009) Postmodern Geopolitics? Geopolitical ideas of modernity and beyond. *Political science*, 1, 178–188. [in Russian]. [О'Тоал Дж. Геополитика постмодерна? Геополитические представления модерна и за их пределами. *Политическая наука*. 2009. № 1. С. 178–188].
- Peretz, P. A. (2013, June 24). Dissonant world. Interview with Michel Fouche. *Gefter* [in Russian]. [Перетц П. Диссонирующий мир. Интервью с Мишелем Фуше / пер. Дж. Цвеспера. *Гэфтер*. 24.06.2013. URL: <http://gefter.ru/archive/9120> (дата звернення: 10.05.2022)].
- Perkmann, M., & Sum, N.-L. (2002). *Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions*. Basingstoke: Palgrave MacMillan [in English]. [Perkmann M., Sum N.-L. Globalization, Regionalization and Cross-Border Regions. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2002. 266 p.].
- Perroux, F. (2007). Economic Space: Theory and Applications. *Spatial Economics*, 2, 77–93. [in Russian]. [Перру Ф. Экономическое пространство: теория и приложения. *Пространственная экономика*. 2007. № 2. С. 77–93].
- Limonov, L., Batchaev, A., Berezin, M., Varlamova, O., Vlasova, T., Zhikharevsky, B.,... & Shevchuk, D. (2014). *Regional economy and spatial development. Theory, models and methods*. Moscow: Yurayt. [in Russian]. [Л. Лимонов и др. Региональная экономика и пространственное развитие. Теория, модели и методы: учебник для бакалавриата и магистратуры. Т. 1. Региональная экономика / под общ. ред. Л. Э. Лимонова. М.: Юрайт, 2014. 397 с.].
- Rokkan, S. (1970). *Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development*. Oslo: Universitetsforlaget [in English]. [Rokkan S. Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development. Oslo: Universitetsforlaget, 1970. 470 p.].
- Rokkan, S. (1975). Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe. In C. Tilly (Ed.), *The Formation of National States in Europe*, 562–600. Princeton NJ: PUP [in English]. [Rokkan, S. Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe. *The Formation of National States in Europe* / Ed by C. Tilly. Princeton NJ: PUP. 1975. P. 562–600.].
- Smith, A. (1979). *Nationalism in the Twentieth Century*. NY: NYU Press [in English]. [Smith A. Nationalism in the Twentieth Century. NY: NYU Press, 1979. 257 p.].
- Tamas, P. (2011, August 16). Belarus is a special case, but not unique. *Journal «New Europe»* [in Russian]. [Тамаш П. Беларусь — это особый случай, но не уникальный. *Новая Европа*. 16.08.2011. URL: http://n-europe.eu/tables/2011/08/16/pal_tamash_belarus_-_eto_osobyi_sluchai_no_ne_unikalnyi (дата звернення: 12.06.2022)].
- The borders of Europe (1992). The borders of Europe: dialogue between Michel Foucher and Bronislaw Geremek. *Politics, Editions Quai Voltaire*, 2, 121–142. [in French]. [Les frontières de l'europe: dialogue entre Michel Foucher et Bronislaw Geremek. *Politique, Éditions Quai Voltaire*. 1992. No.2. P. 121–142].
- Tyunen, Y.-G. (1926). *An isolated state*. M.: Economic life [in Russian]. [Тюнен Й.-Г. Изолированное государство / пер. Е. А. Торнеус; под ред. А. А. Рыбникова. М.: Экономическая жизнь, 1926. 326 с.].
- Uzun, Y. V. (2021). *Appropriation of Space: Organization of Interaction in Complex Political Systems: monograph*. Odesa: Phoenix [in Ukrainian]. [Узун Ю. В. Привласнення простору: організація взаємодії в складних політичних системах: монографія. Одеса: Фенікс, 2021. 378 с.].
- Zarycki, T. (2009). *Peryferie. New approaches to center-peripheral dependencies*. Warsaw: Scholar Publishing House. [in Polish]. [Zarycki T. Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2009. 363 s.].

Стаття надійшла до редакції 25.05.2022

Koch S. V.

Department of Political Science of Odessa I. I. Mechnikov National University,
r. 37, French Blvd., 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

FROM THE PERIPHERY TO THE CENTRE: THE AMBIVALENCE OF THE EUROPEAN BORDERLAND

Summary

The article is devoted to the consideration of conceptual approaches to the analysis of the internal political spaces of Europe, which have acquired characteristic features of the border and peripheral systems. The reasons and conditions of the conceptual reinterpretation of the concepts of «periphery» and «center» under the conditions of variable border systems are traced using the example of the Western European and Eastern European borders. An analysis of the most pragmatic theories of border development applied to European border landscapes is offered. The main attention is paid to three models: 1) the Western European border landscape, which was formed between imperial centers due to the creation of a network socio-economic trade system, providing a spatial border with buffer political organizations, within which small, economically, and politically effective states of the offshore type function; 2) the Eastern European border landscape, which was formed within the borders of the Three Seas, between the centers of continental empires, which marginalized the border space, turning it into a competitive multicultural buffer zone; 3) models of the space of Europe within the European Union, which is formed as a network institutionalized socio-cultural system, where the process of abandoning universal territorial and political systems in favor of post-national ones, capable of taking into account the plurality of individual and collective identities, is gradually taking place. The focus is on the problem of the transformation of the peripheral spaces of the EU, which are interpreted within the framework of two approaches: 1) as an expansionist political strategy of «enlargement» of the Union, which is implemented due to the standardization of institutions and norms, and the integration of peripheral territorial-political and local actors takes place within «neighborhood policies»; 2) as a wide use of frontier discourse in relation to the project of expanding the political and geographical space of Europe. The intermediate border spaces are transformed into a system of cross-border interaction, which determines the movement of the borders of macro-regions.

Key words: border area, region, center, periphery, frontier.